

DOI: 10.33663/1563-3349-2022-33-198-204

УДК 340.1

В. Ю. ВАСЕЦЬКИЙ,
кандидат юридичних наук*
ORCID: 0000 0001 5595 5291

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ПРАВА УКРАЇНИ-РУСИ У XVII СТ.

У статті досліджується вплив важливих історичних подій, що пов'язані з Українською національною революцією XVII ст., на зміни в правовій сфері, які стали витоками правових норм, що мали довгострокову дію. Також у порівнянні простежуються наслідки масштабних історичних подій того часу в Україні і на європейському просторі на розвиток правової доктрини Нового часу. Зазначено різний вплив суттєвих історичних подій на розвиток правових відносин на теренах України і Європи. Наголошується, що на українських землях того періоду за необхідними умовами своєї масштабності події все ж не мали достатніх умов, щоб повною мірою стати джерелами правової сфери України, створити повноцінну базу правового регулювання життя тогочасного українського суспільства. Водночас ці події стали поштовхом для таких змін у майбутньому історичному розвитку України.

Ключові слова: Українська національна революція, необхідні і достатні умови змін у правовій сфері, витоки права.

Vasetsky Viacheslav. Ukrainian National Revolution as a factor in the development of the law of Ukraine-Rus in the XVII century

The paper examines the impact of significant historical events associated with the Ukrainian National Revolution of the 17th century to changes in the legal sphere, which were the origins of legal norms that have a long-term effect. Also, in comparison, the consequences of large-scale historical events of that time in Ukraine and Europe to the development of the legal doctrine of the New Time are indicated. The different influence of significant historical events on the development of legal relations in Ukraine and Europe is noted. It is approved that on the Ukrainian lands of that period, under the necessary conditions of their scale, the events still did not have sufficient conditions to fully become the sources in the legal sphere of Ukraine, to create a full-fledged basis for the legal regulation of the life of the then Ukrainian society. Considering the further historical development of Ukraine, these events were only a necessary impetus for such changes in the future.

Key words: Ukrainian National Revolution, necessary and sufficient conditions for changes in the legal sphere, the origins of law.

Постановка проблеми і актуальність. Соціально-політичні події, що відбувалися на різних етапах існування країни, часто спонукають не тільки

* Vasetsky Viacheslav, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)

науковців, а й представників практично всіх верств суспільства звертатися до свого історичного коріння, щоб визначитися в напрямках сучасного розвитку країни, власного місця у відповідний перехідний для країни період. У такі періоди відбуваються суттєві зрушення в соціальному, політичному, економічному та культурному житті.

В Україні поживалення інтересу до історії розвитку соціально-культурних і державно-правових інститутів в нашій країні і на європейському континенті значною мірою зумовлене подіями кінця XX – початку XXI ст., становлення України як самостійної держави. Ще більшою мірою це виявилось у зв'язку з подіями, що сталися в Україні у 2013–2014 рр., а також тимчасовою втратою Криму і окупацією деяких східних територій, бажанням переписати історію розвитку і здобутків нашої країни. Все це зумовило необхідність знову звернутися до багатьох аспектів історії українського народу, його історичних зв'язків з іншими країнами, їх правовими інститутами, становлення державності, розвитку культури – практично всіх сфер життя країни в її взаємодії з іншими країнами континенту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ю. Шемшученко зазначає, що історія розвитку права тісно пов'язана з виникненням і розвитком держави¹. Правові положення відображаються у документах, що містять концептуально оформлені правові ідеї, принципи, розроблені вченими з метою вдосконалення законодавства та усвідомлені суспільством і визнані державою як обов'язкові². Витоки права у періоди суттєвих суспільно-політичних змін безпосередньо пов'язані з доктринальними правовими положеннями, що закладаються в основу майбутніх правових інститутів і нормативних актів, у їх розумінні як своєрідної моделі політико-правової дійсності, правового регулювання, яка відображає потреби суспільства, його духовно-моральні підвалини, культуру, традиції, право і державотворення³.

Серед різноманітних насичених суттєвими подіями в історії України і багатьох інших країн Європи, без сумніву, виділяються події середини XVII ст. як з точки зору їх тодішньої значущості, так і довгострокового впливу на розвиток соціально-правових інститутів у майбутньому. На території континентальної Європи – це історичні події, що пов'язані з періодом Реформації XVII ст., які торкнулися більшості країн Європи і мали важливі довгострокові наслідки в правовій сфері. Передусім це Вестфальський мир 1648 р., яким завершилася Тридцятилітня війна і який мав низку положень доктринального характеру та став витоком сучасного міжнародного права^{4, 5}. В цей же період відбулася інша важлива історична подія – Англійська революція (Англійська громадянська війна) під проводом О. Кромвелля, що означувала процес переходу Королівства Англія від абсолютної монархії до конституційної, за якої влада короля була обмежена владою парламенту, а також були гарантовані цивільні свободи^{6, 7}. На цей же час припадають події на українському просторі – Українська визвольна війна на чолі з Богданом Хмельницьким, яка мала вплив на розпад католицької Речі Посполитої⁸. Ці

бурхливі події XVII ст. також суттєво вплинули на всі аспекти життя тодішнього суспільства. Але вплив цих історичних подій на розвиток правових відносин на теренах України і Європи виявився різним і вони мали різні історичні та соціально-політичні наслідки⁹.

Мета дослідження. З огляду на це метою статті є дослідження впливу суттєвих історичних подій, що пов'язані з Революцією Богдана Хмельницького, на зміни в правовій сфері, які стали витоками правових норм, що мали довгострокову дію, а також надання в порівнянні наслідків масштабних історичних подій того часу в Україні і на європейському просторі на розвиток правової доктрини Нового часу.

Основний зміст. Соціально-економічний і суспільно-політичний розвиток земель у південно-східних воєводствах Речі Посполитої (тобто на території сучасної України) в той час відбувався повільніше, ніж в інших європейських країнах. Це було зумовлено тим, що у своєму розвитку «Русь була відкинута назад на кілька століть, і в ті часи, коли цехова промисловість Заходу переходила до епохи первісного накопичення капіталу, руська реміснична промисловість мала повторно проходити ту частину історичного шляху, який був зроблений до Батия»¹⁰.

На початку XVII ст. на українсько-руських землях склалася ситуація, яку можна назвати «революційною». Державотворчий принцип, що склався під час литовського панування – «Ми старого не руйнуємо, а нового не вводимо» – з 1648 р. в українсько-руських землях уже не діяв. У цей період переважно збереглася чинність попередніх джерел права. Була припинена дія правових джерел, які були пов'язані з пануванням польських магнатів, польської шляхти і католицької церкви у Речі Посполитій. Зокрема, йдеться про такі документи, як «Устав на волоки», «Ординація Війська Запорозького», сеймові та королівські конституції тощо. Водночас продовжували діяти давніші джерела права, зокрема Статут Великого князівства Литовського 1588 р. Без суттєвих змін залишились джерела церковного права.

Джерелами права в об'єднаних литовськими князями руських князівствах традиційно вважається звичаєве право, Руська Правда, церковні статuti. Панування принципу «старовини» приводило до культивування звичаєвого права як головного регулятора правових відносин. Присутність неписаних правових звичаїв мала прояв у обрядовості, яка є яскравою характерною рисою, зокрема, і українського права того часу.

На основі правового звичаю регулювались порядок організації та структури козацького війська, порядок і основні принципи формування органів військової та військово-адміністративної влади, судова система, судочинство, земельні відносини, правове становище окремих станів і груп населення на українських землях. Суттєвого поширення набуло так зване козацьке право, під яким розумілася система норм звичаєвого права, яке сформувалося на Запорозькій Січі і було інтегроване в процесі Хмельниччини в суспільні відносини, які сформувались на звільнених від шляхти українських землях.

Устрій козацького самоврядування також був заснований на принципах звичаєвого права. На загальній (або військовій) раді всі козаки мали рівне право голосу. Звичай поваги до «старших», їх досвіду та знань проявлявся стосовно так званих стариків або сивовусих дідів. Запорозьке звичаєве право сприймалось не лише як локальне, а й як суто національне. Глибока релігійність і духовність були однією з визначних рис запорожців, а захист православної віри предків та церкви становив основу їхнього життя.

П. Музиченко зазначає, що посилення Річчю Посполитою соціального, національного і релігійного гніту привело до Української визвольної війни (1648–1654 рр.), яка об'єктивно стала єдиною можливістю здобути свободу і незалежність, відстояти своє право на існування як народу, так і держави. Визвольна війна була всенародною, у ній брали участь усі соціальні прошарки українського суспільства. Уже перші бойові дії 1648–1649 рр. у битвах під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями, Зборовом завдали відчутних поразок військам Речі Посполитої. Як результат 8 серпня 1649 р. була обнародована «Декларація його королівської милості Війську Запорозькому», що отримала назву Зборівський договір. Цим договором, по суті, здійснювалося правове визнання української державності на території трьох воєводств – Київського, Чернігівського і Брацлавського. Всі посади в Україні повинні були обіймати особи православної віри, а єзуїти не мали права проживати в українських містах¹¹ – тобто в Україні утверджувалася православна віра.

Протягом Української визвольної війни «козацьке право» було інтегровано в суспільні відносини, які сформувались у звільнені від шляхти українські землі. Гетьманські універсали, що мали розпорядчий характер, не могли створити повноцінну базу правового регулювання життя тодішнього українського суспільства.

Поряд з тим, на думку І. Усенка, В. Бабкіна та ін., Гетьманщина з давніми традиціями політичного та правового життя дає безсумнівні підстави розглядати її не лише як політичне або адміністративно-територіальне утворення, а й говорити про її специфічну правову систему з власною доктриною, законодавством, інституціями. Розгалужена та доктринально обґрунтована система законодавства, яку мала Гетьманщина понад століття, залишала небагато місця звичаю. Автори зазначають, що правова система Гетьманщини, незважаючи на зафіксовані історіографією приклади застосування правових звичаїв, не дає обґрунтованих підстав вважати звичай вагомим джерелом права для другої половини XVII–XVIII ст.¹²

Загалом Національна революція в Україні 1648–1676 рр., яка під гаслами захисту православ'я, прав і свобод Війська Запорозького й руського народу, боротьби за національне визволення, масовий соціальний протест і збройні форми громадянського протистояння та кардинальними змінами всіх сфер життєдіяльності суспільства є спорідненою із масштабними суспільно-політичними рухами в низці країн Центральної і Західної Європи. Її значення полягало у відновленні державного життя, формуванні української держав-

ної ідеї, розвитку національної свідомості, становленні на теренах держави нової моделі соціально-економічних відносин, збагаченні традицій національно-визвольної та соціальної боротьби¹³.

Розвиток правових інститутів в Україні, навіть за результатами бурхливих подій Української визвольної війни 1648–1654 рр. і у більш широкому часовому періоді Національної революції 1648–1676 рр., відбувався іншим шляхом порівняно з розвитком правових інститутів європейських країн, пов'язаних з завершенням Тридцятилітньої війни і прийняттям Вестфальського миру 1648 р. Без сумніву, це різні події, з різним впливом на суспільно-політичні відносини. Їх об'єднує один історичний період і певним чином масштабність подій. Однак, на відміну від перетворень у європейських країнах, події в Україні все ж не стали безпосереднім витоком у правовій сфері, адже тут ще не склалися достатні умови для суттєвих змін. Ці події не могли створити повноцінну базу правового регулювання життя тогочасного українського суспільства. Водночас ці масштабні історичні події стали необхідним поштовхом для таких змін у майбутньому. Україна ще мала пройти довгий і важкий історичний шлях. Навіть широко відома Конституція Пилипа Орлика, хоча і була першою в історії і мала важливе значення як з точки зору внутрішнього розвитку України, так і впливу на процеси становлення демократичних європейських країн, не стала основоположним документом для незалежної самостійної української держави. Цього становища Україна того часу ще не досягла.

Висновки. Тож основний підсумок роботи полягає у такому. Для українського суспільства важкі часи визвольної війни на чолі з Богданом Хмельницьким стали суттєвою віхою на довгому шляху до свого державного самоусвідомлення. На українських землях того періоду за необхідними умовами своєї масштабності події все ж не мали достатніх умов, щоб повною мірою стати джерелом правової сфери України, вони не могли створити повноцінну базу правового регулювання життя тодішнього українського суспільства. З огляду на подальший історичний розвиток України ці події стали необхідним поштовхом для таких змін у майбутньому. На цьому шляху Україна ще повинна була пройти довгий і важкий історичний шлях.

1. Шемшученко Ю. С. Право. *Юридична енциклопедія*: в 6-ти т. Т. 5. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл, 2003. С. 5.
2. Порівняльне законодавство (правові системи світу): монографія / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Парламентське вид-во, 2008. С. 38.
3. Семеніхін І. В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз / наук. ред. О. В. Петришин. Харків: Юрайт, 2012. С. 17–18.
4. Денисов В. Н. Вестфальський мир 1648. *Юридична енциклопедія*: в 6-ти т. Т. 1 / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл, 1998. С. 349–351. 672 с.
5. Дмитрієв А. І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київський університет права, 2001. 426 с.
6. Горбатенко В. П. Кромвель. *Юридична енциклопедія*: в 6-ти т. Т. 3. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл, 2001. С. 421.

792 с. 7. Кондратьев С. В. Английская революция XVII века. Москва: Издательский центр «Академия», 2010. 190 с. 8. Костомаров М. И. Богдан Хмельницкий. Исторична монографія. Дніпропетровськ: Січ, 2004. 843 с. 9. Тишич Б. Й., Бойко І. Й. Історія держави і права України: акад. курс, підручник. Київ: Ін Юре, 2015. С. 196–223. 808 с. 10. Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси. Москва: Издательство АН СССР, 1948. С. 525–533. 11. Музиченко П. Історія держави і права України: навчальний посібник. Київ: Знання, 2007. С. 126. 12. Усенко І. Б., Бабкін В. Д., Музика І. В., Бондарук Т. І., Самоїленко О. О., Ходаківський М. Д., Вислобоков К. А., Волощенко О. М. Правовий звичай як джерело українського права (IX–XIX ст.). Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Наукова думка, 2001. С. 200–230. 13. Степанов В. С. Енциклопедія історії України: Т. 7. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2010. С. 270–279.

References

1. Shemshuchenko Yu. S. Pravo. *Yurydychna entsyklopediia* v 6-t. T. 5. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko ta in. Kyiv: Ukr. entsykl, 2003. S. 5. [ukr]. 2. Porivnialne zakonodavstvo (pravovi systemy svitu): Monohrafiia. Za red. O. V. Zaichuka, N. M. Onishchenko. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 2008. S. 38. [ukr]. 3. Semenikhin I. V. Pravova doktryna: zahalnoteoretychnyi analiz. \ Nauk. red. O. V. Petryshyn. Kharkiv: Yurait, 2012. S. 17–18. [ukr]. 4. Denysov V. H. Vestfalskyi myr 1648. *Yurydychna entsyklopediia* v 6-t. T. 1 / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko ta in. Kyiv: Ukr. entsykl, 1998. С. 349–351. [ukr]. 5. Dmytriiev A. I. Vestfalskyi myr 1648 roku i suchasne mizhnarodne pravo: Monohrafiia. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, Kyivskiy universytet prava, 2001. 426 s. [ukr]. 6. Horbatenko V. P. Kromvel. *Yurydychna entsyklopediia* v 6-t. T. 3 / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko ta in. Kyiv: Ukr. entsykl, 2001. S. 421. [ukr]. 7. Kondrat'ev S. V. Anglijskaya revolyuciya XVII veka. Moskva: Izdatel'skij centr "AkademiYA", 2010. 190 s. [rus]. 8. Kostomarov M. I. Bohdan Khmelnytskyi. Istorychna monohrafiia. Dnipropetrovsk: Sich, 2004. 843 s. [ukr]. 9. Tyshchik B. I., Boiko I. I. Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: akad. kurs, pidruchnyk. Kyiv: In Yure, 2015. S. 196–223. [ukr]. 10. Rybakov B. A. Remeslo Drevnej Rusi. Moskva: Izdatel'stvo AN SSSR, 1948. S. 525–533. [rus]. 11. Muzychenko P. Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Znannia, 2007. S. 126. [ukr]. 12. Usenko I. B., Babkin V. D., Muzyka I. V., Bondaruk T. I., Samoilenko O. O., Khodakivskyi M. D., Vyslobokov K. A., Voloshchenko O. M. Pravovyi zvychai yak dzherelo ukrainskoho prava (IKh–KhIKh st.). Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka, 2001. S. 200–230. [ukr]. 13. Stepanov V. S. Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 7. / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka, 2010. S. 270–279. [ukr].

Vasetsky Viacheslav. Ukrainian National Revolution as a factor in the development of the law of Ukraine-Rus in the XVII century

The paper examines the impact of significant historical events associated with the Ukrainian National Revolution of the 17th century to changes in the legal sphere, which were the origins of legal norms that have a long-term effect. In Ukraine, the jump in interest in the history of socio-cultural and state-legal institutions in our country and on the European continent is largely due to the events of the late XX – early XXI century, formation of Ukraine as an independent state. The problem became even more relevant in connection with the events in Ukraine in 2013-2014, as well as the temporary loss of Crimea and the occupation of some eastern territories, the desire

to rewrite the history of development and achievements of our country. In the history of Ukraine and many other European countries highlights the events of the mid-seventeenth century in terms of their then significance and long-term impact on the development of social and legal institutions in the future: the Peace of Westphalia in 1648, which was the source of modern international law; The English Revolution led by O. Cromwell; Ukrainian National Revolution led by B. Khmelnytsky.

The aim of the paper is to study the impact of significant historical events related to the B. Khmelnytsky Revolution on changes in the legal sphere, which were a source of legal norms that had long-term effect, as well as to compare the consequences of large-scale historical events in Ukraine and Europe to the development of the legal doctrine of the New Time.

At the beginning of the XVII century in the Ukrainian-Russian lands there was a situation that can be called "revolutionary". Legal sources related to the rule of Polish magnates, the Polish nobility and the Catholic Church in the Polish-Lithuanian Commonwealth ceased to exist. "Cossack law" became widespread, which meant the system of customary law, which was formed in the Zaporozhian Sich and was integrated into public relations during the Ukrainian National Revolution. Zaporozhian customary law was perceived not only as local, but also as purely national. Deep religiosity was one of the hallmarks of the Cossacks, and the protection of the Orthodox faith of ancestors and the church was the basis of their lives.

The National Revolution in Ukraine in 1648–1676 was related to large-scale socio-political movements in a number of Central and Western European countries. Its significance lay in the restoration of state life, the formation of the Ukrainian state idea, and the development of national consciousness.

As a result of the turbulent events of the Ukrainian National Revolution, the development of legal institutions took a different path than the development of legal institutions in European countries associated with the end of the Thirty Years' War and the adoption of the Peace of Westphalia in 1648. Unlike the transformations in European countries, the events in Ukraine have not become a direct source in the legal sphere; in this regard there are not yet sufficient conditions for significant changes. Considering the further historical development of Ukraine, these events were only a necessary impetus for such changes in the future.

Key words: Ukrainian National Revolution, necessary and sufficient conditions for changes in the legal sphere, the origins of law.